

תהילים (1) - מבוא לספר תהילים

הרב צבי הבר

שם הספר וחלוקותיו השונות

ספר תהילים בו נעסוק בשיעורים הקרובים, הינו פחות מתאים ללימוד בצורה מהירה כדרכנו מכיוון שבכל פרק ופרק משתנה הנושא ויש להתמקד בכל מזמור בפני עצמו. הלכך, אנו נלמד אותו במספר מועט של שיעורים (ביחס לאורכו), ונתקדם הלאה.

בספר תהילים ישנם מזמורים העוסקים בנושאים רבים מאוד כאמור. אם בוחנים את הפתיחות של כל פרק, ניתן לראות שפרקים רבים נפתחים בכותרת 'מזמור' ומעט מאוד בכותרת 'תהילה', מה שמעלה את השאלה מדוע הספר קרוי 'תהילים' ולא 'מזמורים'. נראה שהתשובה נעוצה בכך שישנו הבדל בין הגדרת פרק כמזמור ובין הגדרתו כתהילה. מזמור זו הגדרה מאוד כללית, שכלולות בה הרבה סוגי תפילות כמו בקשה, הודאה, הלל ועוד. לעומת זאת הגדרת פרק כתהילה מאפיינת אותו בצורה מאוד ברורה כשבח והלל לקב"ה. מכיוון שבפרקים רבים מוזכר השורש הלל פעמים רבות (כמאה ועשרים אזכורים) ממילא יוצא שמרבית פרקי הספר הינם תהילות, ועל שם סוג המזמור הדומיננטי ביותר בספר החליטו חז"ל לכנות את הספר כולו.

מספר הפרקים בספר משתנה מפרשן לפרשן. בגרסתנו מצויים מאה וחמישים פרקים, אך לא בכל הדורות זה היה כך והספר היה מחולק בצורה שונה. בספרות חז"ל מצאנו ראיות ברורות שהם איחדו פרקים שאצלנו נחשבים למופרדים. יש לציין שגם מקריאה פשוטה של פרקי תהילים נראה בעליל שיש כמה פרקים שאינם נראים עצמאיים וקשורים לפרק שקדם להם. נעיר גם שבמערות קומראן נמצא עוד פרק שלם בסוף הספר שכלל לא מופיע אצלנו.

מלבד החלוקה לפרקים, ספר תהילים מחולק גם לחמישה ספרים – פרקים א'-מ"א, מ"ב-ע"ב, ע"ג-פ"ט, ק'-ק"ו, ק"ז-ק"נ. חלוקה זו אינה שרירותית והיא נעשתה בהתאם למאפיינים ספרותיים המבחינים באופן כללי בין ספר לספר. מלבד המאפיינים הספרותיים השונים כל ספר נחתם בסיימת מובהקת. פרק ע"ב נחתם לדוגמא כך: "בְּרוּךְ ה' אֱלֹהִים אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲשֵׂה נִפְלְאוֹת לְבָדוֹ: וּבְרוּךְ שֵׁם כְּבוֹדוֹ לְעוֹלָם וְיִמְלֵא כְבוֹדוֹ אֶת כָּל הָאָרֶץ אָמֵן וְאָמֵן: כָּלוּ תַפְלוֹת דָּוִד בֶּן יִשָּׁי [תהילים עב, יח-כ]. ואכן, לאחר מזמור זה אנו כמעט ולא מוצאים מזמורים המיוחסים לדוד.

מקומה של השירה בתנ"ך ומחבר ספר תהילים

ספר תהילים הינו כאמור ספר מזמורים ושירים, ועל כן נעייין בקצרה במקומה של השירה בתנ"ך. כשאנו מעיינים בתנ"ך אנו יכולים לראות שהשירה תפסה מקום מרכזי בחיים הדתיים ובמיוחד בחייו של דוד. בספר דברי הימים מתוארת תהלוכת העלאת הארון לירושלים בידי דוד, והשירה והמוזיקה שם תופסות מקום נכבד ובולט. כמו כן, לאחר שהארון עלה לירושלים חידש דוד את עבודת השירה בבית המקדש [דברי הימים א טז, ד-ז]:

וַיִּתֵּן לַפְּנֵי אַרְוֹן ה' מִן הַלְוִיִּם מְשָׁרְתִים וַלְהִזְכִּיר וַלְהוֹדוֹת וַלְהַלֵּל לַה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: פ אָסָף
הָרֹאשׁ וּמְשֻׁנְהוּ זְכַרְיָה יְעִיָּאל וְשְׁמִי־מֹת וַיַּחֲיָאֵל וּמִתְחִיָּאֵל וְאֵלִיָּאָב וּבְנֵיהוּ וְעֶבֶד אָדָם וַיְעִיָּאֵל
בְּכָלֵי נְבָלִים וּבְכִנּוֹרוֹת וְאָסָף בְּמַצְלֵתִים מְשֻׁמֵּעַ: וּבְנֵיהוּ וַיַּחֲזִיאֵל הַפְּהָנִים בְּחֻצְרוֹת תָּמִיד
לַפְּנֵי אַרְוֹן בְּרִית הָאֱלֹהִים: בְּיֹם הַהוּא אַז נָתַן דָּוִד בְּרֹאשׁ לַהֲדוֹת לַה' בְּיַד אָסָף וְאֶחָיו.

חידוש זה של דוד אינו שולי כל עיקר. הלוויים מקבלים כאן תפקיד רשמי בבית המקדש כמשוררים, לצד עבודת הכהנים הקבועה. גם במקום אחר בדברי הימים מיוחסת שירת הלוויים לדוד: "וַיִּשְׂם יְהוֹיָדָע פְּקֻדֹת בַּיִת ה' בְּיַד הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֲשֶׁר חִלַּק דָּוִד עַל בַּיִת ה'. לְהַעֲלוֹת עֲלוֹת ה' - כַּפְתוֹב בְּתוֹרַת מֹשֶׁה, בְּשִׂמְחָה וּבְשִׁיר - עַל יְדֵי דָוִד" [דברי הימים ב כג, יח], ובהמשך: "וַיַּעֲמֵד אֶת הַלְוִיִּם בַּיִת ה' בְּמַצְלֵתִים בְּנְבָלִים וּבְכִנּוֹרוֹת בְּמִצֹּת דָּוִד וְגַד חֲזָה הַמְּלֶךְ וְנָתַן הַנְּבִיא פִי בְיַד ה' הַמַּצֶּה בְיַד נְבִיאֹ" [דברי הימים ב כט, כה]. דבר זה מראה לנו שלא במקרה פרקי תהילים רבים חוברו על ידי דוד המלך. עולם השירה היה חשוב ומשמעותי עבורו, ולכן הוא הדגיש אותו הן בהעלאת הארון למקדש והן בעבודת המקדש השגרתית.

יש לציין שעולם השירה הינו מרכיב מרכזי באופן כללי בתנ"ך ובחז"ל. בגמרא [סנהדרין צא, א] מצאנו שהקב"ה ביקש לעשות את חזקיה משיח ורק מכיוון שחזקיה לא אמר שירה על הנס שנעשה לו הוא נמנע מכך. הדבר מראה לנו עד כמה חשובה השירה המאפיינת את ספר תהילים בעולם הדתי. ללא ספק, ספר תהילים ממלא חוסר כלשהו שקיים בתנ"ך. אדם הלומד את יתר ספרי התנ"ך רוכש מעלות ומידות טובות רבות, אך הוא לא מפתח את הכמיהה הנפשית ליחס בלתי אמצעי לקב"ה. את הזיקה הגדולה שבין האדם לקב"ה ואת הגעגועים הגדולים אליו יכולה למלא רק השירה, והאדם הדתי יכול למצוא אותה בספר תהילים.

ספר תהילים מלקט שירים שונים שהיו נהוגים בעם ישראל, והם כאמור עוסקים בתכנים שונים זה מזה. התפיסה השלטת בספרים מימי בית שני (כמו מגילות קומראן ובן סירא) הייתה שדוד כתב את כל הספר. דבר זה מתאים כאמור לעולם הרגשי העמוק של דוד. בהקשר זה יש לציין גם שדוד הוא אחת הדמויות היחידות בתנ"ך החושפת בפנינו את רגשותיה, לדוגמא בקינותיו על יונתן ואבשלום, ולכן זה מתאים מאוד שדווקא הוא יכתוב פרקי שירה.

לעומת תפיסת ימי בית שני, אנו מוצאים בבבלי גישה יותר מורכבת [בבא בתרא יד, ב]:

דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים: ע"י אדם הראשון, על ידי מלכי צדק, ועל ידי אברהם, וע"י משה, ועל ידי הימן, וע"י ידותון, ועל ידי אסף, ועל ידי שלשה בני קרח.

יש לציין שרק חלק מהשמות ברשימה מוזכרים במפורש בספר, ואילו אדם הראשון, אברהם ומלכיצדק אינם מוזכרים בו ורש"י על אתר מסביר אילו מזמורים יוחסו להם ומדוע. רבים מהראשונים פירשו את דברי הבבלי הללו באופן מתון, ואמרו שאין הכוונה שהספר ממש חובר על ידי אנשים שונים אלא שדוד כתב את כל פרקי הספר, אך חלק מהמזמורים חוברו ממש על ידו וחלק מהמזמורים חוברו במקור לפני דוד והוא רק שחזר אותם בנבואה.

הראשון שפירש כך היה הרס"ג, אך הדברים הללו קשים מאוד שכן יש פרקים רבים בתהילים שנראה בעליל שהם מאוחרים לימי דוד. לדוגמא, במזמור קל"ז מוזכרת גלות בבל. לא סביר כלל ועיקר שדוד יתנבא על גלות שתרחש מאות שנים אחרי ימיו, ובוודאי שלא הגיוני שהוא יזכיר את בבל שבימיו הייתה גורם לא משמעותי. אף אם נקבל את הטענה שדוד שיחזר מזמורים שקדמו לו בנבואה, לא הגיוני שהוא יחבר מזמורים על תקופות מאוחרות.

ישנם מקומות אחרים בחז"ל (כמו בילקוט המכירי) מהם משמע שדוד אכן לא כתב את כל הספר, וכך פירש גם הרד"ק בהקדמתו לספר. לדעת הרד"ק ספר תהילים מיוחס לדוד מכיוון שהוא זה שיצר את עצם האפשרות לומר שירה, ולאחריו כל מי שחיבר שירים עשה זאת במובן מסוים מכוחו. דוד לא היה היחיד שכתב שירה אך מכיוון שהוא היה הראשון שהשתמש בשירה כביטוי לרגשות דתיים הספר כולו קרוי על שמו בבבלי.

מאפייני המזמורים השונים

ניתן למנות מספר קטגוריות שבאמצעותן יש לבחון את פרקי תהילים. בדף המקורות (מצורף) קיבצתי מספר קטגוריות כאלה, ונבחן אותם בקצרה. נקדים ונאמר שהכותרות למזמורים אינן חלק מתוכן המזמור אלא הן מהוות מעין הקדמה עובדתית הקשורה למזמור (מי כתב אותו, באיזה הקשר, מה הסולם שיש לנגן אותו וכו'). נעבור בקצרה על חלק מהעמודות בטבלה:

- **הקשר** - מספר מילים המלמדות מתי נכתב המזמור. יש בסך הכל אחד עשר מזמורים כאלו, וכולם מקובצים בחלקים הראשון והשני.
- **כלי נגינה** - בפרקים רבים מוזכרים כלי נגינה שונים הקשורים למזמור. ההנחה הרווחת היא שזו מילת קוד המלמדת שאת המזמור במקור היו מנגנים דווקא עם כלי הנגינה הזה, כמו שהיום בכותרת של יצירות מוזיקליות כתוב אם זו יצירה ייחודית לפסנתר, לכינור וכו'.
- **סיומות** - אין הרבה סיומות במהלך הספר ובפרקים רבים יש כותרת אך אין סיומת. דבר זה מאשש את הנחתנו שהכותרות אינן חלק מתוכן המזמור, שכן לו הכותרות היו חלק מתוכן המזמור היה מתבקש שתהיה להן מקבילה תוכנית בסופו.
- **תוכן המזמורים** - כתבתי שלוש קטגוריות תוכניות שונות - שבח והודאה; תפילה; הגות, מוסר ותוכחה. החלוקה הזו היא מאוד כללית שכן יש הרבה מזמורים הנוגעים בכמה עניינים במקביל, ואפילו בחלוקה כללית זו היה קשה לאפיין חלק מהמזמורים באופן חד. באופן טבעי, שירה בה האדם שופך את ליבו בפני קונו היא חסרת סדר מובהק ונוקשה, מה שמקשה על הגדרה חדה לכל מזמור.
- תפילה היא כמובן בקשה בלשון נוכח מהקב"ה, ובכך היא נבדלת משתי הקטגוריות האחרות. ההבדל בין שבח והודאה להגות הוא יותר מרוכב, מכיוון שיש הרבה היגדים דתיים המספרים בשבחו של הקב"ה בגוף שלישי, וזו ניתן להתלבט היכן לשבצם. החלטתי שכל דבר שנאמר על הקב"ה בלשון נוכח יוגדר כשבח והודאה, ואילו מה שנאמר באופן כללי על הקב"ה יוגדר כהגות.
- ניתן לראות שהתכנים מעורבבים זה בזה. אומנם יש יחידות קטנות ורצופות של הגות פה ושם, אך בדרך כלל ניתן לראות שהכל מעורבב, מה שמעיד על כך שגם אם היה היגיון בסידורם של פרקי תהילים התוכן לא קטגוריה משמעותית עבורו. כפי שניתן לראות, בחלקים הראשון, השני והשלישי היחס בין שלוש הקטגוריות כמעט שווה, ורק בחלקים הרביעי והחמישי קטגורית ההגות תופסת נפח גדול יותר בצורה משמעותית.
- **ייחוס** - פרקי תהילים רבים מיוחסים לכותבם. אם נבחן את הפתיחות לפי חלקי הספר, נראה שכמעט כל פרקי החלק הראשון הם בעלי ייחוס, והפרקים מיוחסים רק לדוד. בחלק השני יש הרבה פרקים עם כותרת, אך גם שם מוזכר בעיקר דוד לצד פרקים המיוחסים לבני קורח

ופרק אחד המיוחד לשלמה. ביחידה השלישית לכל הפרקים יש כותרות והיא מיוחסת כולה לבני קורח, למעט פרק אחד המיוחס לדוד. בשני החלקים האחרונים יש הרבה מזמורים יתומים ודוד מוזכר רק עוד פעמיים בלבד.

דבר זה מלמד שככל הנראה שני החלקים הראשונים היו קיבוץ תפילות שיוחסו לדוד, ולכן יש להבין כפשטן את המילים החותמות את החלק השני: "כָּלוּ תְּפִלוֹת דָּוִד בֶּן יִשָּׁי" [תהילים עב, כ], זוהי בעצם חתימת הספר של תפילות דוד. לאחר מכן נמצאו עוד מזמורים שונים שלא היו בקובץ המרכזי, ולכן הם נוספו ביתר חלקי הספר.

- **ייעוד** - המילה 'למנצח' המופיעה בכותרות רבות לספר תהילים. ככל הנראה זו פנייה אל זה שניהל את הלהקה שניגנה את המזמור. מטרת הפנייה הזו (ביחד עם הכותרת בה נעסוק בפסקה הבאה) הייתה להסביר למנצח מהו סוג היצירה אותו הוא הולך לנגן.
- **כותרות** - ניתן לראות שיש כותרות שונות לפרקי הספר - מזמור, מכתם, שיגיון ועוד. לא נמצאו הבדלים תוכניים בין כל כותרת, ולכן כנראה שהכוונה היא להכוונה מלודית כלשהי, כמו שהיום מסבירים באיזה סולם צריך לנגן יצירה.